

Mövzu 6: “ATƏT hüququ”

Plan:

- 1. ATƏT hüququnun anlayışı, prinsipləri və mənbələri**
- 2. ATƏT-in yaradılması və məqsədləri**
- 3. ATƏT-in orqanları**

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

- Avropa hüququ. Dərslik./ E.Ə. Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı, 2016. 764 səh.
- Əkbərov R.A. Avropa hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı, 2016 354 səh.
- Бирюков М.М. Европейское право. Курс лекций. Учебное пособие. М.2006. 128 стр.
- Европейское право. Учебник. /Под общ.ред. Л.М.Энтина. 3-е изд.М.2011.960 стр.
- Право Европейского Союза. Учебное пособие. /отв. ред. С.Ю.Кашкин.М.2011. 320 стр.
- Право Европейского Союза. Учебник. /Под общ.ред. С.Ю.Кашкина. М.2012. 1119 стр.
- Хельсингский Акт. 1975

GİRİŞ

ATƏT regional beynəlxalq təşkilatlardan biri olan **Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının** qısaldılmış adıdır, abreviaturasıdır. Deməli, ATƏT hüququ özündə Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına aid müvafiq hüquq normalarını ehtiva edir.

ATƏT, qeyd etməliyik ki, BMT Nizamnaməsinin «Regional sazişlər» adlı xüsusi VIII fəslə kontekstində yaradılmış beynəlxalq təşkilatdır. Həmin fəsildə regional təhlükəsizlik təşkilatlarının yaradılmasına və fəaliyyət göstərməsinə dair müvafiq şərtlər nəzərdə tutulmuşdur. Belə təşkilatların yaradılması və fəaliyyət göstərməsi BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə cavab verməlidir; onlar ayrı-ayrı regionlarda sülh və təhlükəsizliyin qorunub saxlanılmasında vacib rol oynayır. ATƏT məhz belə təşkilatlardan biri hesab edilir. O, regional təhlükəsizliyin təmin edilməsi məsələsində mühüm xidmətləri olan beynəlxalq təşkilatdır.

SUAL 1

ATƏT-in fəaliyyəti təkcə təhlükəsizlik məsələləri ilə məhdudlaşmır. Başqa sözlə, ATƏT yalnız təhlükəsizlik məsələləri ilə məşğul olmur. Belə ki, regional beynəlxalq təşkilat öz qarşısına qoyduğu məqsədləri təhlükəsizlik məsələləri ilə məhdudlaşdırmır; onların fəaliyyəti özlərinin tərkibinə daxil olan üzv-dövlətlər arasında həyata keçirilən əməkdaşlığın digər sahələrini də əhatə edir.

ATƏT-in yaradılması hüquq normaları ilə tənzimlənən və nizama salınan mürəkkəb proses olmuşdur. Məlum məsələdir ki, ATƏT yaradılarkən, o, öz qarşısına müəyyən məqsədlər qoymuşdur; qarşıya qoyulan məqsədlər isə müvafiq hüquq normalarında göstərilmişdir. Digər tərəfdən, ATƏT təşkilati struktura malik olan qurumdur; onun təşkilati strukturu müvafiq hüquq normaları ilə müəyyən edilir. Bunlardan əlavə, ATƏT özünəməxsus funksiyalar yerinə yetirir, bu və ya digər səlahiyyəti həyata keçirir; onun funksiya və səlahiyyətləri də müvafiq hüquq normaları ilə tənzimlənir. Nəhayət, ATƏT praktiki fəaliyyətlə məşğul olan qurumdur; onun həyata keçirdiyi praktiki fəaliyyət də müəyyən hüquq normalarının vasitəsi ilə nizama salınır. Bütövlükdə, həmin normaların məcmusu ATƏT hüququ adlanır.

Beləliklə, **ATƏT hüququ** dedikdə ATƏT-in yaradılması, onun məqsədləri, təşkilati strukturu, funksiyaları, səlahiyyətləri və həyata keçirdiyi praktiki fəaliyyətlə bağlı münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının sistemi başa düşülür.

ATƏT hüququ ilə Avropa hüququnun qarşılıqlı əlaqəsi

ATƏT hüququ Avropa hüququnun tərkib hissəsi sayılmır; onlar ayrıca mövcud olan hüquqi qurumlardır. Bu onunla izah edilir ki, ATƏT və Avropa İttifaqı ayrı-ayrı qurumlar olub, bir-birindən fərqlənir. ATƏT beynəlxalq dövlətlərarası təşkilatdır. Avropa İttifaqı isə beynəlxalq dövlətlərarası inteqrasiya birliyi sayılır. Bəzi müəlliflər Avropa İttifaqını «sui generis» (xüsusi növ) beynəlxalq dövlətlərarası təşkilat hesab edirlər.

Lakin, ayn-ayn qurumlar olmasına baxmayaraq, ATƏT hüququ ilə Avropa hüququ arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Hər şeydən əvvəl, demək lazımdır ki, ATƏT özündə bütün Avropa dövlətlərini birləşdirir. Avropa İttifaqının tərkibinə daxil olan dövlətlərin hamısı, demək olar ki, ATƏT-in üzvüdürlər. Digər tərəfdən, ATƏT elə bir siyasi proses nəticəsində yaranmışdır ki, bu proses Ümumavropa tə-

hlükəsizlik sisteminin formalaşdırılması məqsədini güdmüşdür; o, Ümumavropa təşkilatı sayılır. ATƏT bir neçə vacib istiqamətdə fəaliyyət göstərir ki, Avropa ölkələrinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və onların arasında iqtisadi əməkdaşlığın həyata keçirilməsi bu istiqamətlərdən biri hesab edilir. Avropa İttifaqı çərçivəsində də həm təhlükəsizlik siyasəti, həm də iqtisadi inteqrasiya (bu, iqtisadi əməkdaşlığın formasıdır) həyata keçirilir.

Digər tərəfdən, ATƏT-in təsis aktları sayılan iki sənəd Avropa miqyasında insan hüquqlarına əməl olunmasının təmin edilməsində vacib rol oynamışdır. Söhbət Helsinki Yekun Aktından (1975-ci il) və Yeni Avropa üçün Paris Xartiyasından (1990-cı il) gedir. Həmin sənədlərdə ifadə olunan müddəaları Avropa İttifaqı özünün həyata keçirdiyi həm ümumi xarici, həm də ümumi təhlükəsizlik siyasətinin prinsip və məqsədləri kimi qəbul etmişdir (Avropa İttifaqına dair Müqavilənin 11-ci maddəsi). Buna görə də, Helsinki Aktı və Paris Xartiyası Avropa hüququnun mənbəyi kimi çıxış edir; həmin sənədlər, eyni zamanda, ATƏT hüququnun da mənbəyidir. Məhz göstərdiyimiz səbəblərə görə Avropa hüququ haqqında danışarkən, ATƏT hüququna toxunmağı lazım bilirik. Təsadüfi deyildir ki, bəzi müəlliflər tərəfindən beynəlxalq hüquqa dair yazılan dərsliklərin «Avropa hüququ»na həsr edilmiş fəslində ATƏT-in fəaliyyətinə toxunulur. Bu cür yanaşma isə təbiidir. Belə ki, Avropa İttifaqı ilə ATƏT, eləcə də Avropa hüququ ilə ATƏT hüququ arasında sıx bağlılıq və əlaqə mövcuddur. Mövcud olan əlaqə və bağlılıq isə qarşılıqlı xarakterə malikdir.

ATƏT hüququnun nizamasalma predmeti və subyektləri

Qeyd etdik ki, istənilən hüquqi qurumun özünəməxsus nizamasalma predmeti vardır. Məhz özünəməxsus nizamasalma predmetinə malik olması ATƏT hüququnun ayrıca hüquqi qurum kimi fərqləndirilməsini şərtləndirən əsas və başlıca meyar rolunu oynayır.

Aydın məsələdir ki, ATƏT hüququ **ATƏT-in fəaliyyəti ilə bağlı olan münasibətləri** tənzimləyir. Məhz bu münasibətlər ATƏT hüququnun **nizamasalma predmetini** təşkil edir. ATƏT-in fəaliyyəti isə həm hərbi- siyasi, həm təhlükəsizlik, həm iqtisadi əməkdaşlıq, həm ətraf mühitin mühafizəsi, həm də insan hüquqlarının təmin edilməsi məsələlərini əhatə edir.

Şübhəsiz, ATƏT hüququnun nizamasalma predmetinə daxil olan münasibətlər ayrı-ayrı subyektlər arasında yaranır. Həmin münasibətlərin potensial (mümkün) iştirakçıları ATƏT hüququnun **subyektləridirlər**.

ATƏT hüququnun əsas və başlıca subyekti ATƏT-dir. ATƏT dövlətlərarası beynəlxalq təşkilatdır, çünki onun tərkibi üzv-dövlətlərdən ibarətdir. Dövlətlərarası

beynəlxalq təşkilatlar isə **məqsədli (xüsusi, məhdud) beynəlxalq hüquq subyektiyinə** malikdir. Onlar bu səbəbdən yalnız öz nizamnamələrində göstərilən beynəlxalq hüquqlara malik ola, beynəlxalq vəzifələr daşıya bilirlər. Bu sözləri dövlətlərarası beynəlxalq təşkilatlardan biri olan ATƏT haqqında da söyləmək olar.

Beynəlxalq hüquq subyektiyinə malik olan ATƏT beynəlxalq hüququn, subyekti kimi tanınır; o, beynəlxalq hüququn müstəqil sahəsi olan beynəlxalq təşkilatlar hüququnun tərkibində belə statusa malikdir. ATƏT üzv-dövlətlər, BMT, digər universal və regional beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərə daxil olur.

ATƏT həm də **hüquqi şəxs statusu ilə** təmin edilmişdir. Hüquqi şəxs kimi ATƏT ayrı-ayrı şəxslərlə müxtəlif mülki-hüquqi müqavilələr bağlaya bilər. Hüquqi şəxs kimi onun daşınar və daşınmaz əmlak əldə etmək, əmlaka sahiblik, əmlakdan istifadə və ona sərəncam vermək hüquqları vardır.

ATƏT beynəlxalq müqavilə bağlamaq praktikasından geniş səviyyədə istifadə edir. Belə ki, dövlətlərarası təşkilat kimi onun **beynəlxalq müqavilə bağlamaq qabiliyyəti** vardır. Bu qabiliyyəti həyata keçirərək ATƏT beynəlxalq dövlətlərarası təşkilatlarla və üzv-dövlətlərlə beynəlxalq müqavilə bağlaya bilər.

ATƏT hüququnun mənbələri və prinsipləri

Hər bir hüquq sahəsinin, yarım sahənin və institutun özünün müvafiq mənbələri vardır. Bu sözləri ATƏT hüququ haqqında da söyləmək olar. Belə ki, ATƏT hüququ öz mənbələrinə malikdir.

Təsis aktları (sənədləri) ATƏT hüququnun əsas mənbəyidir. Qeyd etmək lazımdır ki, ATƏT-in de-yure vahid nizamnaməsi (vahid təsis sənədi) yoxdur. Bildiyimiz kimi, nizamnamə beynəlxalq təşkilatlar üçün ənənəvi olan təsis aktı sayılır. İndiyə kimi ATƏT-in vahid nizamnamə aktı (sənədi) qəbul edilməmişdir. Bu amil, yəni nizamnamənin olmaması, ATƏT-in əsas xüsusiyyəti hesab edilir.

ATƏT-in təsis aktlarına (sənədlərinə), ilk növbədə, ATƏM-in (Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq üzrə Müşavirənin) **Helsinki Yekun Aktı** daxildir. Həmin akt 1975-ci il 1 avqust tarixdə 35 Avropa ölkəsinin, habelə ABŞ və Kanadanın dövlət və hökumət başçıları tərəfindən imzalanmışdır.

Elmi ədəbiyyat səhifələrində göstərilir ki, ATƏM-in Helsinki Yekun Aktı mürəkkəb xarakterə malik olan beynəlxalq sənəddir. Preambuladan və beş bölmədən ibarət olan həmin sənəd onu imzalayan dövlətlər arasındakı qarşılıqlı münasibətləri tənzimləyir. Burada Avropada təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, iqtisadi, elmi-texniki, ekoloji və humanitar sahələrdə əməkdaşlığın inkişafına

yönələn tədbirlər nəzərdə tutulur. Helsinki Yekun Aktı bu gün ATƏT üçün təsis sənədi kimi öz əhəmiyyətini saxlayır.

Helsinki Yekun Aktının hüquqi əhəmiyyəti və xarakteri ilə bağlı məsələyə alimlərin münasibəti birmənalı deyildir; bu məsələ haqqında müəlliflərin söylədikləri fikirlər üst-üstə düşmür. Bəzi müəlliflər göstərir ki, Helsinki Yekun Aktına beynəlxalq saziş kimi yanaşılmalıdır. Lakin onlar, eyni zamanda, Helsinki Yekun Aktım Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyası baxımından, beynəlxalq müqavilə kimi tanıyırlar. Belə yanaşma həmin müəlliflərə imkan verir ki, onlar Yekun Aktından irəli gələn öhdəliklərin hüquqi xarakterə malik olmasını inkar etsinlər. Həmin müəlliflərə görə, Yekun Aktından irəli gələn öhdəliklər yalnız mənəvi və ya siyasi əhəmiyyətə malikdir; bununla da, onlar Yekun Aktının hüquqi sənəd olması fikrinə tərəfdar çıxırlar.

Bəzi müəlliflər Helsinki Yekun Aktını «mülayim hüququn» mənbəyi hesab edirlər. Onlar göstərir ki, Helsinki Yekun Aktına «mülayim hüquq aktı» kimi baxılmalıdır. Bu cür yanaşma ilə həmin müəlliflər Helsinki Yekun Aktını məcburi hüquqi qüvvəsi olan sənəd (akt) kimi sayırlar.

Elə müəlliflər də vardır ki, onlar ATƏM-in Helsinki Yekun Aktını xüsusi növ (sui generis) müqavilə hesab edir. Bir sıra hüquqşünas-alimlər isə Yekun Aktını unikal xarakterli sənəd hesab edirlər; onlann fikrincə, Yekun Aktı siyasi xarakterli öhdəliklər nəzərdə tutur. Buna baxmayaraq, o, məcburi hüquq qüvvəsi olan beynəlxalq müqavilələrin çoxundan üstün olub, Avropanın inkişafına böyük təsir göstərmişdir.

Düzdür, Helsinki Yekun Aktı müvafiq dövlətlər (35 dövlət) tərəfindən imzalanmışdır. Unutmaq olmaz ki, beynəlxalq müqaviləni dövlətlərin imzalaması onun əlamətlərindən biri sayılır. Buna baxmayaraq, Helsinki Yekun Aktını Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyası kontekstində beynəlxalq müqavilə hesab etmək olmaz. Belə ki, Helsinki Yekun Aktı tövsiyə xarakterli sənəd olmaqla, məcburi hüquqi qüvvəyə malik deyildir. Bütün beynəlxalq müqavilələrin məcburi hüquqi qüvvəsi vardır. Yekun Aktının preambulasında və aktın əsas hissəsində verilən konkret təkliflər tövsiyə adlanır.

Digər tərəfdən, iştirakçı-dövlətlər, xüsusi olaraq, göstərməmişlər ki, Yekun Aktı BMT Nizamnaməsinin 102-ci maddəsi əsasında qeydə alınmalıdır. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, bütün beynəlxalq müqavilələr qeydə alınmalıdır. Qeydə alınma isə BMT Baş Assambleyasının 14 dekabr 1946-cı il tarixdə təsdiqlədiyi qaydalara uyğun həyata keçirilir. Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana

Konvensiyasında da beynəlxalq müqavilələrin qeydə alınması barədə müvafiq göstəriş vardır.

Hüquqi forma baxımından beynəlxalq müqavilə olmasa da, Helsinki Yekun Aktının həm Avropa, həm də bütövlükdə beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik üçün böyük siyasi əhəmiyyəti vardır. Doğrudan da, unikal sənəd olan Helsinki Yekun Aktı, xüsusən də, ATƏT üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. O, ilk növbədə, ATƏT-in təsis sənədlərindən (aktlarından) biridir. Digər tərəfdən, Helsinki Yekun Aktı ATƏT-in həyata keçirdiyi fəaliyyətin beynəlxalq-hüquqi əsasını təşkil edən sənədlərdən biri sayılır.

ATƏT-in nizamnamə sənədləri (nizamnamə aktları) sırasına həmçinin **Yeni Avropa üçün Paris Xartiyası** (1990-cı il) daxildir. Paris Xartiyası demokratiya, sülh və birlik kimi yeni eranın başlamasını, qarşıdurma dövrünə son qoyulmasını elan edir. Bəzi müəlliflər Paris Xartiyasını «sui generis» (xüsusi növ) müqavilə hesab edirlər.

Paris Xartiyasında ATƏT-in struktur və institutlarının çərçivəsi müəyyən edilmişdir. Həmin məsələlər sonralar ATƏT-in Nazirlər Şurasının Berlin (1991 -ci il), Praqa (1992-ci il), Stokholm (1992-ci il) və Roma (1993-cü il) görüşlərində, habelə Helsinki Bəyannaməsində (1992-ci il) və Budapeşt sənədində (1994-cü il) dəqiqləşdirilmişdir. Paris Xartiyası da ATƏT-in həyata keçirdiyi fəaliyyətin beynəlxalq-hüquqi əsası sayılan sənəd hesab edilir. Lakin indiyə qədər, qeyd etdiyimiz kimi, ATƏT öz vahid nizamnamə sənədinə (təsis aktına) malik deyildir. Bu amil heç də ATƏT-in beynəlxalq təşkilat kimi tanınmasına və fəaliyyət göstərməsinə mane olmur.

Təsis sənədlərindən (nizamnamə aktlarından) biri hesab edilən Helsinki Yekun Aktı barədə xüsusilə danışmaq lazımdır. Bu Aktın **Prinsiplərə dair Bəyannaməsində** beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri (dövlətlərin suveren bərabərliyi, güc tətbiq etməmək və ya güclə hədələməmək, beynəlxalq mübahisələri dinc yolla həll etmək, beynəlxalq öhdəlikləri vicdanla yerinə yetirmək, dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq və digər prinsiplər) təsdiqlənir və öz ifadəsini tapır. Burada BMT Nizamnaməsində təsbit olunan 7 prinsipə daha üç əsas prinsip (dövlət sərhədlərinin pozulmazlığı, dövlətlərin ərazi bütövlüyü və əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək prinsipləri) əlavə edilir Prinsiplərə dair Bəyannamə Helsinki Yekun Aktının 1-ci hissəsi sayılır.

Helsinki Yekun Aktı Avropa dövlətləri arasındakı siyasi münasibətlərdə ortaya çıxan bütün mübahisəli məsələləri tənzimləyir. Burada Avropa dövlətləri arasında əməkdaşlığın və onların təhlükəsizliyinin beynəlxalq-hüquqi əsasları

müəyyən edilmişdir. Həmin Aktda təsbit edilən dövlətlərin ərazi bütövlüyü və sərhədlərin pozulmazlığı kimi prinsiplər Avropa dövlətlərinin bir-birinə ərazi iddiaları irəli sürmələrini və ya digər revanşizm təzahürlərini qeyri-mümkün edir.

ATƏT hüququnun mənbələri sırasında **Avropa Təhlükəsizliyi Xartiyasının** (1999-cu il) da adını çəkmək lazımdır. XXI əsr mərhələsində bütün iştirakçı-dövlətlərin təhlükəsizliyinin ATƏT-in inkişafının möhkəmləndirilməsi yolu ilə təmin edilməsi, habelə regionda sülhün, azadlığın, demokratiyanın və sabitliyin qorunmasında yeganə Ümumavropa təşkilatı kimi ATƏT-in rolunun möhkəmləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

ATƏT hüququ vasitəsilə ATƏT-in fəaliyyəti ilə bağlı olan münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi həyata keçirilir. Həyata keçirilən hüquqi tənzimlənmənin əsas ideyaları və rəhbər başlanğıcları **ATƏT hüququnun prinsipləri** adlanır. Bu prinsiplər ATƏT hüququna xas olduğuna görə onlara ATƏT hüququnun xüsusi və ya sahəvi (özünəməxsus) prinsipləri deyilir.

ATƏT hüququ, birinci, **Avropada təhlükəsizliyin təmin olunması** kimi vacib prinsipdən çıxış edir. Bu prinsipə görə, Avropa qitəsində olan ölkələrdə, ümumiyyətlə desək, Avropada təhlükəsizlik təmin olunmalıdır. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, Avropada sülh və təhlükəsizliyi təmin etmək ATƏT-in məqsədlərindən biri sayılır. Avropada təhlükəsizliyin təmin olunması prinsipi ATƏT hüququnun mənbəyi olan sənədlərdə, xüsusilə də, Helsinki Yekun Aktında (1975-ci il) təsbit edilmişdir. Helsinki Yekun Aktının ibarət olduğu beş bölmədən biri (I bölmə) Avropa təhlükəsizliyi məsələlərinə həsr olunmuşdur ki, həmin bölmə, mahiyyətcə, Avropada təhlükəsizliyin təmin olunması prinsipindən çıxış edir. Xatırlatmaq istərdik ki, Helsinki Yekun Aktının I bölməsi «Avropada təhlükəsizliyə aid məsələlər» adlanır. Sözügedən prinsip, digər tərəfdən, ATƏT-in rəsmi adından irəli gəlir.

İkinci, ATƏT hüququ belə bir prinsip müəyyənləşdirir ki, **Avropada əməkdaşlıq həyata keçirilməlidir**. Bu prinsip, ilk növbədə, ATƏT hüququnun rəsmi adından irəli gəlir. Digər tərəfdən, əməkdaşlığın həyata keçirilməsi prinsipi Helsinki Yekun Aktında təsbit edilmişdir. Həmin Aktın II bölməsi iqtisadiyyat, elm, texnika və ətraf mühit (ekologiya), IV bölməsi isə humanitar və digər sahələrdə əməkdaşlıq məsələlərinə həsr olunmuşdur. Bu bölmələrdən məlum olur ki, ATƏT çərçivəsində həyata keçirilən əməkdaşlıq iqtisadiyyat, elm, texnika, humanitar və digər sahələri əhatə edir; əməkdaşlıq həm də insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində həyata keçirilir.

Üçüncü, **etibarın və inamın möhkəmləndirilməsi** ATƏT hüququnun sahəvi (xüsusi) prinsipləri sırasına daxildir. Bu prinsip Helsinki Yekun Aktının I bölməsinin vacib hissəsi sayılan «İştirakçı-dövlətlər arasında münasibətlərdə rəhbər tutulan prinsiplər haqqında Bəyannamə»də ifadə olunmuşdur. Sözügedən prinsipə görə, Avropa dövlətləri arasında inamın möhkəmləndirilməsinə yönələn müxtəlif tədbirlər görülməlidir. Belə tədbirlər, xüsusən də, qeyri-adi hərbi fəaliyyət sahəsinə və adi silahlanmanın məhdudlaşdırılmasına aiddir.

ATƏT hüququnun **üç sahəvi (xüsusi) prinsipinin** əhəmiyyəti daha böyükdür. Söhbət dövlət sərhədlərinin pozulmazlığı, dövlətlərin ərazi bütövlüyü və əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək prinsiplərindən gedir. Məlum olduğu kimi, həmin prinsiplər beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri kimi tanınır. Deməli, onlar həm ATƏT hüququnun sahəvi (xüsusi), həm də beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri sayılır. Məhz sözügedən prinsiplərin Helsinki Yekun Aktının «İştirakçı-dövlətlər arasında. münasibətlərdə rəhbər tutulan prinsiplər haqqında Bəyannamə»yə əlavə olunması sayəsində beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərinin sayı 10-a çatmışdır.

Göstərilənlərdən başqa, aşağıdakıları da ATƏT hüququnun sahəvi (xüsusi) prinsipləri kimi tanımaq olar:

- Avropada gərginliyin azaldılması prinsipi;
- Avropada uzunmüddətli sülhün təmin olunması üçün şərait yaradılması prinsipi;
- Avropada insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara əməl olunmasının təmin edilməsi prinsipi və s.

SUAL 2

ATƏT ilk vaxtlarda **beynəlxalq konfrans** kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Beynəlxalq konfrans dedikdə Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq üzrə Müşavirə başa düşülür ki, o, qısaca olaraq, ATƏM adlanırdı. Çoxtərəfli görüşlər keçirmək, dialoq aparmaq və məsləhətləşmələr üçün beynəlxalq forum olan ATƏM XX əsrin 70-ci illərində başlayan siyasi prosesin tədrici inkişafının nəticəsi idi; bu prosesin məqsədi Avropada müvafiq təhlükəsizlik sistemini formalaşdırmaqdan ibarət idi.

Bildiyimiz kimi, Avropa dövlətləri arasında tarix boyu hərbi qarşıdurma olmuşdur. Yaddan çıxarmamalıyıq ki, XX əsrdə Avropa ölkələrinin ərazisində I və II dünya müharibələri aparılmışdır. Məlum olduğu kimi, böyük maddi itkiyə səbəb olan həmin müharibələr 65 milyon insan həyatına son qoymuşdur. II Dünya Müharibəsi qurtardıqdan sonra gələcək müharibələrin qarşısının alınması və təhlükəsizliyin təmin edilməsi Avropa dövlətlərinin siyasətində müstəsna əhəmiyyətə malik olan ən aktual məsələyə çevrildi; Avropada bu məsələnin həllinə xüsusi diqqət yetirilməyə başlandı.

O zamanlar, ilk növbədə, II Dünya Müharibəsi nəticəsində Avropada baş vermiş ərazi dəyişikliklərinin qəti olaraq sabitləşdirilməsi və bundan ötrü müvafiq beynəlxalq konfransın çağırılması zərurəti yaranmışdı. Bu barədə müvafiq təklif irəli sürüldü və onu reallaşdırmaq üçün hazırlıq işlərinin görülməsinə başlandı; bu məqsədlə üç görüş keçirildi. Birinci görüş xarici işlər nazirləri səviyyəsində Helsinkidə baş tutdu (3-7 iyul 1973-cü il). İkinci görüş Cenevrə şəhərində keçirildi (18 sentyabr 1973- cü il - 21 iyul 1975-ci il). Üçüncü görüş də Helsinkidə reallaşdı (30 iyul - 1 avqust 1975-ci il) ki, həmin görüş **Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq üzrə Müşavirə (ATƏM)** adını aldı. Keçirilən görüş forumunda iştirak edən ölkələrin (35 Avropa ölkəsinin və iki Şimali Amerika ölkəsinin, yəni ABŞ və Kanadanın) dövlət və hökumət başçıları tərəfindən imzalanan müvafiq sənədin - Yekun Aktının qəbul edilməsi ilə başa çatdı. Həmin sənəd «**ATƏM-in Yekun Aktı**» və ya «**Helsinki Yekun Aktı**» adı ilə tanınır. ATƏM-in formalaşmasında Avropa dövlətləri ilə yanaşı, Şimali Amerika dövlətləri olan ABŞ və Kanada da iştirak etmişdir. II Dünya Müharibəsindən sonra Avropa tarixində ATƏM ən mötəbər beynəlxalq forum oldu. Böyük beynəlxalq əhəmiyyətə malik olan həmin forum II Dünya Müharibəsindən 30 il keçdikdən sonra, ilk dəfə olaraq, siyasi proseslərə yekun vurdu. O, həmçinin Avropa dövlətləri arasında gələcəkdə həyata keçiriləcək əməkdaşlığın əsası kimi vacib rol oynadı.

1990-cı ildə qərara alındı ki, hər iki ildən bir ATƏM iştirakçılarının dövlət və hökumət başçılarının görüşü keçirilsin. Yüksək səviyyədə keçirilən görüşlər bunlardan ibarət oldu: Paris görüşü (1990-cı il), Helsinki görüşü (1992-ci il), Budapeşt görüşü (1994-cü il), Lissabon görüşü (1996-cı il), İstanbul görüşü (1999-cu il), Astana görüşü (2010-cu il). Keçirilən görüşlərdə ATƏM-in əsas fəaliyyət istiqamətləri və prioritetləri müəyyənləşdirildi.

Helsinki Yekun Aktı Ümumavropa tərkisiləh və əməkdaşlıq prosesinin əsasını (başlanğıcını) qoyan birinci sənəd sayılır. Həmin sənəd Preambuladan və beş bölmədən ibarətdir:

- «Avropada təhlükəsizliyə dair məsələlər» (I bölmə);
- «İqtisadiyyat, elm, texnika və ətraf mühit sahəsində əməkdaşlıq» (II bölmə);
- «Aralıq dənizi regionunda təhlükəsizlik və əməkdaşlığa dair məsələlər» (III bölmə);
- «Humanitar və digər sahələrdə əməkdaşlıq» (IV bölmə);
- «Müşavirədən sonra görülməyəcək tədbirlər» (V bölmə).

«İştirakçı-dövlətlər arasında qarşılıqlı münasibətlərdə rəhbər tutulan prinsiplər haqqında Bəyannamə» (**Prinsiplərə dair Bəyannamə**) haqqında xüsusilə danışmaq lazımdır. Həmin sənəd Helsinki Yekun Aktının I bölməsinin vacib hissəsi sayılır. Burada BMT Nizamnaməsinin məlum prinsipləri təkrarlanır və konkretləşdirilir. Prinsiplərə dair Bəyannamədə, qeyd etdiyimiz kimi, BMT Nizamnaməsinin 7 prinsipinə əlavə olaraq, daha 3 prinsip təsbit edilmiş və həmin prinsiplərin məzmununu müəyyənləşdirən normalar nəzərdə tutulmuşdur.

Bundan başqa, I bölmədə inamı möhkəmləndirən tədbirlər haqqında müvafiq normalar təsbit edilmişdir ki, həmin normalar beynəlxalq hüquq üçün yenidir; keçirilən hərbi təlimlər, qoşun hissələrinin hərəkəti, hərbi nümayəndələrin dəvəti və hərbi heyətin mübadiləsi barədə qabaqcadan məlumat verilməsi belə tədbirlərə aiddir.

Digər bölmələrdə iqtisadiyyat, elm-texnika, ətraf mühit, mədəniyyət, humanitar və digər sahələrdə əməkdaşlığa aid tövsiyələr verilmişdir.

İştirakçı-dövlətlər qətiyyətlə bildirmişlər ki, onlar Helsinki Yekun Aktının müddəalarını lazımi qaydada nəzərə alacaq və yerinə yetirəcəklər, habelə ATƏM-in başladığı çoxtərəfli prosesi davam etdirəcəklər. Doğrudan da, ayrı-ayrı vaxtlarda müxtəlif səviyyədə yeni görüşlər keçirildi və bu yolla həmin proses davam etdirildi. Məsələn, 1980-1983-cü illərdə Madrid, 1984-1986-cı illərdə Stokholm, 1986-1989-cu illərdə Vyana görüşü və s. keçirildi. Keçirdən görüşlərdə müvafiq sənədlər qəbul edildi ki, həmin sənədlər Helsinki Yekun Aktının müddəalarını

inkişaf etdirir və tamamlayır. 1992-ci ildə Helsinkidə «**Dəyişən zamanın çağırışı**» adı altında keçirilən görüş haqqında xüsusilə danışmaq lazımdır. Həmin görüşdə yekun sənədi qəbul edildi ki, o, 1992-ci il ATƏM Helsinki sənədi kimi tanınır. Helsinki sənədinə bəyannamə və qərarlar paketi (ATƏM-in qərarları) daxildir; qərarlar ATƏM-in strukturu və onun əsas fəaliyyət istiqamətləri haqqında idi.

Helsinki sənədində dövlət başçıları bildirdilər ki, onlar ATƏM-ə BMT Nizamnaməsinin VIII fəslində barəsində danışılan regional saziş kimi baxırlar. Xatırladaq ki, BMT Nizamnaməsində «Regional sazişlər» adlı xüsusi (VIII) fəsil nəzərdə tutulmuşdur; həmin fəsildə söhbət beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanılmasına aid olan məsələləri həll etmək üçün regional sazişlərin bağlanması və ya regional orqanların yaradılmasından gedir ki, onlar regional fəaliyyət üçün münasibdir.

ATƏT-in malik olduğu bu status (regional saziş olması) BMT Baş Assambleyası tərəfindən tanınmışdır. Onun 48-ci sessiyası (13.10.1993-cü il, ARES485 sayılı Qətnamə) ATƏM-i BMT yanında müşahidəçi kimi rəsmi statusla təmin etmişdir.

Tezliklə məlum oldu ki, ATƏM-in fəaliyyətini təmin etmək üçün daimi fəaliyyət göstərən orqanlar yaradılmalıdır. Lazım gəldikcə və zəruri olduqca ATƏM-in orqanları təsis edildi; həm də, eyni zamanda, belə orqanların fəaliyyətini tənzimləyən müvafiq sənədlər qəbul olundu. Məsələn, ATƏM-in Praqa görüşündə (30-31 yanvar 1992-ci il) ATƏM-in institutlarının və strukturunun inkişafı haqqında sənəd imzalandı; Helsinki sənədində (1992-ci il) iştirakçı-dövlətlər ATƏM-i **regional beynəlxalq təşkilat** elan etdilər; Budapeşt görüşündə (5-6 dekabr 1994-cü il) qəbul olunan sənədlər paketi beynəlxalq təşkilat kimi ATƏM-in fəaliyyətində yeni mərhələyə keçidin hüquqi əsası oldu və s.

Bununla da, ATƏT-in fəaliyyətində və statusunda, prinsip etibarı ilə, yeni mərhələ başladı. Budapeşt görüşündə qəbul edilən müvafiq qərara görə, «ATƏM» adı 1 yanvar 1995-ci ildən «**ATƏT**» adı ilə əvəz olundu. Bununla da, ATƏM daimi fəaliyyətdə olan beynəlxalq təşkilata - ATƏT-ə çevrildi. Budapeşt qərarlar paketinə daxil olan sənədlərin («ATƏM-in möhkəmləndirilməsi» kimi Budapeşt qərarlarının) birində deyilir ki, ATƏM-in adının dəyişdirilərək ATƏT ilə əvəz olunması iştirakçı-dövlətlərin ATƏM üzrə öhdəliklərini, ATƏM-in və onun institutlarının statusunu dəyişdirmir. Söhbət hüquqi varislikdən gedir. Bu onu ifadə edir ki, ATƏT elə özlüyündə ATƏM-in hüquqi varisidir.

Beləliklə, 1995-ci ildə ATƏM-in təşkilatlandırılması və onun ATƏT-ə çevrilməsi prosesi başa çatdı ki, həmin proses 1990-cı il illərdə başlamışdı.

Bununla yanaşı, hüquqi doktrinada göstərilir ki, sözün əsl mənasında, beynəlxalq regional təşkilat kimi ATƏT-in tam formalaşma prosesi hələlik başa çatmamışdır; bu proses hal-hazırda da davam edir. Başqa sözlə, ATƏT strukturca yaranma mərhələsində olan təşkilatdır.

ATƏT-in tərkibi

ATƏT regional beynəlxalq dövlətlərarası təşkilatdır. Buna görə də, o, yalnız dövlətlərdən ibarətdir. Başqa sözlə, ATƏT-in üzvləri ancaq dövlətlər ola bilər; hal-hazırda ATƏT-in üzvləri sayca 57 dövləti əhatə edir.

Adından da göründüyü kimi, ATƏT (Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı) Avropa təşkilatıdır. Lakin ATƏT əslində yalnız Avropa təşkilatı sayılmır. Məsələ burasındadır ki, ATƏT-in üzvləri təkcə Avropa dövlətlərindən ibarət deyil. Belə ki, üzvlük baxımından, ATƏT-in tərkibi mürəkkəb xarakterə malikdir. Onun tərkibinə Avropa dövlətləri ilə yanaşı, həm də Şimali Amerika ölkələri (ABŞ və Kanada), habelə Asiya dövlətləri (məsələn, Türkmənistan, Qazaxıstan və s.) daxildir. Deməli, ATƏT özünün üzvləri baxımından, «Avropa-Asiya-Şimali Amerika» beynəlxalq təşkilatıdır. Bu isə bizə belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, ATƏT coğrafi planda regional deyil, regionlararası beynəlxalq təşkilatdır.

Helsinki görüşündən sonra (1975-ci il) ötən müddət ərzində ATƏT-in üzvü olan dövlətlərin sayı artaraq 57-yə çatmışdır, yəni ATƏT-in tərkibi sayca 22 dövlət artmışdır. Qeyd etdiyimiz kimi, Helsinki görüşündə 35 dövlət (33 Avropa, iki Şimali Amerika dövləti) iştirak etmişdi. ATƏT-in üzvlərinin sayca 22 dövlət artması Çexoslovakiyanın iki dövlətə bölünməsi (Çexiya və Slovakiya), 1992-ci ildən başlayaraq keçmiş SSRİ və YSFSR-in parçalanması nəticəsində 18 yeni dövlətin meydana gəlməsi, 2012-ci ildə Monqolustanın ATƏT-ə qoşulması və s. hadisələrlə bağlı idi.

Bunlardan başqa, ATƏT ilə **assosiativ dövlətlər** (Aralıq dənizi dövlətləri, yəni Əlcəzair, Misir, İsrail, İordaniya, Mərakeş, Tunis, habelə Yaponiya, Koreya, Tayland, Əfqanıstan və Monqolustan kimi digər Ölkələr) də əməkdaşlıq edirlər.

ATƏT-in tərkibinə Azərbaycan Respublikası da daxildir. Respublikamız 30.01.1992-ci il tarixdən ATƏM-in, yəni indiki ATƏT-in üzvüdür.

ATƏT-in məqsədləri

Məlum olduğu kimi, hər bir dövlətlərarası beynəlxalq təşkilat bu və ya digər məqsəd üçün yaradılır. ATƏT də yaradılarkən öz qarşısına müəyyən məqsədlər qoymuşdur. O, məhz həmin məqsədlərə nail olmaq üçün təsis edilmişdir.

İstənilən beynəlxalq dövlətlərarası təşkilatın məqsədləri onun nizamnamə sənədində (təsis aktında) göstərilir. ATƏT-in isə vahid nizamnamə sənədi (təsis aktı) yoxdur. Vahid nizamnamə sənədi qəbul edilməsə də, bir sıra aktlar (məsələn, 1975-ci il Helsinki Yekun Aktı, Yeni Avropa üçün Paris Xartiyası, 1992-ci il Helsinki Bəyannaməsi) ATƏT-in təsis aktı funksiyasını yerinə yetirir. Hətta, bəzi müəlliflər yazırlar ki, Paris (1990-cı il), Helsinki (1992-ci il) və Budapeşt (1994-cü il) görüşlərində qəbul edilən sənədlər ATƏT-in təsis aktı kimi rol oynayır. Məhz belə sənədlər əsasında müəyyən etmək mümkün olur ki, ATƏT-in qarşısında hansı məqsədlər durur.

Avropada sülh və təhlükəsizliyin təmin edilməsi ATƏT-in öz qarşısına qoyduğu məqsədlərdən biridir. ATƏT o məqsədlə yaradılmışdır ki, Avropada sülh və təhlükəsizliyi təmin etsin; onun belə məqsədə xidmət etməsi isə təsadüfi xarakter daşımır.

Beynəlxalq gərginliyin azaldılmasının qorunub saxlanması ATƏT- in digər məqsədi sayılır. Təkcə bunu demək kifayətdir ki, ATƏT-in təsis sənədlərindən biri olan və 35 ölkənin dövlət və hökumət başçıları tərəfindən imzalanan Helsinki Yekun Aktı gərginlik prosesinin azaldılması sahəsində əməkdaşlığın proqramı olmuşdur. ATƏT Avropada gərginliyin azaldılması üçün müxtəlif işlər görür, ayrı-ayrı proqramlar həyata keçirir, adi silahlanmanın məhdudlaşdırılmasına böyük diqqət yetirir.

İnsan hüquqlarına əməl olunmasını təmin etmək ATƏT-in məqsədlərindən biri sayılır. Bu məsələ ilə məşğul olmaq üçün ATƏT-in strukturu çərçivəsində xüsusi orqan (büro) yaradılmışdır ki, həmin orqan Haaqa şəhərində fəaliyyət göstərir. Digər tərəfdən, ATƏT hüququnun mənbəyi olan sənədlərdə, məsələn, Kopenhagen (1990-cı il) və Moskva (1991-ci il) görüşlərində qəbul edilən yekun sənədlərində insan hüquqlarının təmin olunması sahəsində üzv-dövlətlər üçün insan meyarı üzrə vacib öhdəliklər müəyyən edilmişdir; Moskva görüşündə insan hüquqlarına əməl olunması üzərində müşahidə institutu təsis edildi. Həmin institutun mahiyyəti bundan ibarətdir ki, insan hüquqlarına aid bu və ya digər problemin həll olunmasına yardım etmək üçün ekspertlər missiyası göndərilir.

ATƏT öz qarşısına həm də belə bir məqsəd qoymuşdur ki, dövlətlər arasında **beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərinə əməl olunması təmin edilsin**. Helsinki Yekun Aktının I bölməsinin vacib hissəsi olan Prinsiplərə dair Bəyannamə həmin prinsipləri sadalayır; dövlətlər öz qarşılıqlı münasibətlərində məhz həmin prinsipləri rəhbər tutmalıdırlar. Təsadüfi deyildir ki, sözügedən hissə «İştirakçı-dövlətlər arasında münasibətlərdə rəhbər tutulan prinsiplər haqqında Bəyannamə»

adlanır. Burada BMT Nizamnaməsinin təsbit etdiyi prinsiplərə əməl olunması göstərilir, habelə üç yeni prinsip təsbit edilir.

ATƏT-in əsas fəaliyyət istiqamətləri

Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün ATƏT zəruri fəaliyyət göstərir. ATƏT isə öz fəaliyyətini **üç əsas istiqamətdə** həyata keçirir. İlk növbədə, **hərbi-siyasi məsələlər** həmin **əsas istiqamətlərdən** biridir. Hərbi-siyasi məsələlərlə məşğul olmaq isə təsadüfi xarakter daşmır. Belə ki, Avropada sülh və təhlükəsizliyin təmin edilməsi ATƏT-in məqsədlərindən biridir. Bu məqsədə nail olmaq üçün isə tələb edilir ki, ATƏT hərbi-siyasi məsələlərlə məşğul olsun və həmin məsələlərin həllinə yönələn çoxcəhətli fəaliyyət göstərsin. ATƏT-in hərbi-siyasi məsələlərin həllinə yönələn fəaliyyəti, ilk növbədə, Avropada təhlükəsizliyin beynəlxalq-hüquqi əsaslarının möhkəmləndirilməsinə kömək edir.

Etibarın və inamın möhkəmləndirilməsinə dair tədbirlər sisteminin formalaşması haqqında xüsusilə danışmaq lazımdır. Unutmaq olmaz ki, belə sistem Avropada təhlükəsizliyin təmin edilməsinin vacib elementi sayılır. Etibarın və inamın möhkəmləndirilməsinə dair tədbirlər sisteminə aşağıdakılar aiddir:

- hərbi təlimlər keçirilməsi haqqında qabaqcadan məlumat verilməsi;
- hər il hərbi informasiya mübadiləsi;
- qoşunların hərəkəti haqqında qabaqcadan məlumat verilməsi;
- hərbi müşahidəçilərin dəvət olunması;
- hərbi heyətin mübadilə olunması;
- hərbi nümayəndələrin görüşlər keçirmələri;
- məşvərət mexanizminin fəaliyyət göstərməsi;
- qeyri-adi hərbi fəaliyyət sahəsində əməkdaşlığın həyata keçirilməsi.

Bu kimi tədbirlər ATƏT hüququnun müvafiq normalarında nəzərdə tutulmuşdur ki, həmin normalar beynəlxalq hüquq üçün yeni olub, Avropada qarşılıqlı etibar və inamın möhkəmləndirilməsini, habelə gərginliyin azaldılmasını təmin edir.

ATƏT-in fəaliyyətində Avropada **adi silahlanmanın məhdudlaşdırılması** mühüm yer tutur. Bu sahədə ATƏT çərçivəsində bir sıra vacib sənədlər qəbul edilmişdir. Söhbət, hər şeydən əvvəl, **Avropada adi hərbi qüvvələr haqqında Müqavilədən** gedir; 1990-cı ildə imzalanan həmin Müqavilə iştirakçı-dövlətlər üçün Avropada adi silahlanmaya kvota müəyyənləşdirir; 1999-cu ildə imzalanan müvafiq saziş bu Müqaviləyə uyğunlaşdırılma haqqındadır; 1992-ci ildə qəbul olunan müvafiq sənəd (danışıqların yekun aktı) Avropada adi hərbi qüvvələrin şəxsi heyətinin sayını müəyyənləşdirir və tənzimləyir.

ATƏT çərçivəsində imzalanan «Açıq səma» haqqında müvafiq Müqavilə (24.03.1992-ci il) iştirakçı-dövlətlərə imkan verir ki, onlar bir-birinin hərəkətlərinə nəzarət etsinlər; həyata keçirilən nəzarət, xüsusən də, təhlükəsizlik məsələsinə aiddir.

Mübahisələrin dinc yolla həll edilməsi Avropa təhlükəsizliyinin digər vacib elementi sayılır. Belə ki, ATƏT çərçivəsində mübahisələrin dinc vasitələrlə tənzimlənməsi mexanizmi yaranmış və fəaliyyət göstərir. Aşağıdakı sənədlər həmin mexanizmin hüquqi əsası sayılır: ATƏT-in Barışıq Komissiyası haqqında Əsasnamə, ATƏT çərçivəsində barışıq və arbitraja dair Konvensiya, Barışdırmaya dair Əsasnamə. Konvensiyayı imzalayan iştirakçı-dövlətlər arasında yaranan mübahisələri və münaqişəli vəziyyətləri tənzimləmək üçün Barışıq və Arbitraj Məhkəməsi yaradılmışdır; o, Cenevrə şəhərində yerləşir.

İkinci, **iqtisadiyyat və ekologiya sahəsində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi** ATƏT-in fəaliyyətinin digər əsas **istiqlaməti** sayılır. Belə ki, ATƏT həm iqtisadi, həm də ekoloji sahədə müvafiq əməkdaşlığın inkişafına yönələn fəaliyyət göstərir.

ATƏT hüququ dövlətlərarası əməkdaşlıq prinsipindən çıxış edir. Bu isə təsadüfi xarakter daşımır. Belə ki, ATƏT həm təhlükəsizlik, həm də əməkdaşlıq təşkilatıdır; o, nəinki, təhlükəsizlik, həmçinin əməkdaşlıq məsələləri ilə məşğul olur. Məhz bu səbəbdən sözügedən beynəlxalq təşkilatın adı «Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı» kimi terminlə ifadə edilir. Deməli, ATƏT həm də əməkdaşlıq sahəsində fəaliyyət göstərən təşkilatdır. Əməkdaşlıq, ilk növbədə, iqtisadi sahədə həyata keçirilir. İqtisadi əməkdaşlığın əsas prinsip və istiqamətləri Helsinki Yekun Aktında müəyyən edilmişdir ki, həmin akt ATƏT-in təsis aktları (nizamnamə sənədləri) sırasına aiddir. İştirakçı-dövlətlərdə təsərrüfat sistemi bazar iqtisadiyyatı prinsipi üzərində qurulur. İqtisadi forum təsis edilmişdir ki, o, azad bazar sisteminin və iqtisadi əməkdaşlığın inkişafına yönələn fəaliyyət göstərir.

ATƏT-in fəaliyyəti həm də ekoloji məsələlərdə əməkdaşlığın həyata keçirilməsinə yönəlmişdir. Ekoloji əməkdaşlığın əsas prinsip və istiqamətləri Helsinki Yekun Aktında təsbit olunmuş, ATƏT-in sonrakı fəaliyyətində inkişaf etdirilmişdir.

Üçüncü, ATƏT həm də **insan hüquqlarının qorunması** sahəsində fəaliyyət göstərir ki, bu onun gördüyü işlərin **əsas istiqamətlərindən** biridir. ATƏT çərçivəsində insan hüquqları (hüquq və əsas azadlıqlar) sahəsində əməkdaşlıq

həyata keçirilir. ATƏT çərçivəsində həyata keçirilən aşağıdakı üç konfrans məhz bu məsələyə həsr olunmuşdur:

- Paris Konfransı (1989-cu il);
- Kopenhagen Konfransı (1990-cı il);
- Moskva Konfransı (1991-ci il).

Kopenhagen və Moskva konfransları haqqında xüsusilə danışmaq lazımdır. Belə ki, həmin konfranslarda yekun sənədləri qəbul edildi. Yekun sənədləri iştirakçı-dövlətlər üzərinə vacib öhdəlik qoyur. Bu öhdəliyə görə onlar insan hüquqlarını təmin etməlidirlər.

Beləliklə, ATƏT-in əsas fəaliyyət istiqamətləri üç sahəni əhatə edir ki, həmin sahələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- hərbi-siyasi sahə;
- iqtisadi inkişaf və ekoloji əməkdaşlıq sahəsi;
- insan hüquqlarının təmin edilməsi sahəsi.

SUAL 3

ATƏT öz fəaliyyətini müvafiq orqanların vasitəsi ilə həyata keçirir. Həmin orqanların gördüyü işlər ATƏT-in fəaliyyətini ifadə edir. ATƏT- in **təşkilatı strukturu** da məhz bu orqanlardan ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ATƏT-in təşkilatı strukturu kifayət dərəcədə mürəkkəbdir.

ATƏT-in orqanlarını **iki** yerə bölmək olar:

- əsas orqanlar;
- funksional orqanlar.

ATƏT-in əsas orqanları ATƏT-in prioritetlərini müəyyənləşdirir, icra-sərəncam fəaliyyətini həyata keçirir, mühüm və vacib məsələləri həll edirlər. ATƏT çərçivəsində bu və ya digər konkret məsul funksiya yerinə yetirən orqanlar isə **ATƏT-in funksional orqanları** adlanır.

Dövlət və Hökumət Başçılarının Müşavirəsi (ali orqan) ATƏT-in əsas orqanlarından biridir; ona yüksək səviyyədə keçirilən görüş və ya ATƏT-in **sammiti** deyilir. Dövlət və Hökumət Başçılarının Müşavirəsi ATƏT üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının vaxtaşırı keçirdikləri görüşdür. Bu kimi görüşlər ATƏT-in **ali siyasi orqanı** funksiyasını yerinə yetirir. Başqa sözlə, Dövlət və Hökumət Başçılarının Müşavirəsi ATƏT-in ali siyasi orqanı hesab edilir. Dövlət və Hökumət Başçılarının Müşavirəsi, bir qayda olaraq, iki ildən bir keçirilir. 1999-cu ildə İstanbul şəhərində keçirilmiş müşavirə İstanbul Sammiti kimi tanınır. Həmin Sammit «Avropa Təhlükəsizliyi Xartiyası» adlı vacib sənədin imzalanması ilə başa çatmışdır.

Dövlət və Hökumət Başçılarının Müşavirəsi ATƏT-in ali siyasi orqanı kimi aşağıdakıları müəyyənləşdirir:

- ATƏT-in siyasi orientirləri (istiqamətləri);
- ATƏT-in inkişaf prioritetləri;
- ATƏT-in əsas fəaliyyət istiqamətləri.

Dövlət və Hökumət Başçılarının Müşavirəsində ən vacib Ümumavropa problemləri müzakirə olunur, habelə mühüm məsələlər haqqında müvafiq qərarlar qəbul edilir. Müşavirəyə kimi hazırlıq konfransı keçirilir; hazırlıq konfransında iştirakçılar arasında razılıq əldə olunur, onların mövqelərində olan ziddiyyətlər aradan qaldırılır. Konfransda həmçinin Dövlət və Hökumət Başçılarının Müşavirəsində təsdiq olunacaq müvafiq sənədlər hazırlanır və nəzərdən keçirilir. Konfransın keçirilməsi **Yüksək Vəzifəli Şəxslər Komitəsi** tərəfindən hazırlanır.

Xarici İşlər Nazirləri Şurası ATƏT-in əsas orqanları sırasına daxil olan qurumlardan biridir. Əvvəllər, sadəcə olaraq, «Şura» (ATƏT Şurası) adlanan bu orqan hüquq ədəbiyyatında «**Nazirlər Şurası**» termini ilə ifadə edilir. Nazirlər Şurası ATƏT-in mərkəzi direktiv, əsas icra-sərəncam orqanı kimi tanınır. Bu orqan ATƏT-in üzvü olan dövlətlərin xarici işlər nazirlərindən ibarətdir; o, ATƏT-in **mərkəzi rəhbər orqanı** hesab edilir.

Nazirlər Şurası ildə bir dəfədən gec olmayaraq, üzv-dövlətlərin xarici işlər nazirləri səviyyəsində toplanır. Bu orqan müəyyən edir ki, hansı üzv-dövlətin nümayəndəsi (xarici işlər naziri) ATƏT-ə sədrlik edəcəkdir, yəni **ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədri** vəzifəsini icra edəcəkdir. ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədri öz vəzifəsini bir il müddət ərzində yerinə yetirir; o, həmin müddət ərzində Nazirlər Şurasının iclaslarına sədrlik edir. Nazirlər Şurası üç illik müddətə ATƏT-in Baş Katibini seçir.

Nazirlər Şurası, sanki, «əvəzedici» funksiyasını yerinə yetirir. Belə ki, bu orqan ATƏT-in sammitini, yəni üzv-ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının müşavirəsini (görüşünü) bir növ əvəz edir. O, adətən, dövlət və hökumət başçılarının görüşü (müşavirəsi) keçirilmədiyi vaxtlarda toplanır.

Nazirlər Şurası ATƏT-in fəaliyyətinə aid olan bütün məsələlərə dair siyasi konsultasiya və qiymət verir, habelə həmin məsələlər haqqında müvafiq qərar qəbul edir. Həmin orqan Dövlət və Hökumət Başçılarının Müşavirəsində qəbul edilən qərarların tam yerinə yetirilməsi üçün lazımi tədbirlər görür, Avropada təhlükəsizliyin və əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsinə yönələn məsələləri öyrənir. Nazirlər Şurasının üzərinə həm də dövlət və hökumət başçılarının görüşünü hazırlamaq vəzifəsi düşür.

Nazirlər Şurası çərçivəsində «**Üçlük**» kimi orqan mövcuddur ki, bu orqan ATƏT-in funksional orqanları sırasına aiddir. Bu orqanın tərkibinə ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədri, keçmiş sədr (ötən ildə ATƏT-ə sədrlik funksiyasının icra etmiş xarici işlər naziri) və gələcək sədr (növbəti ildə ATƏT-ə sədrlik funksiyasını icra edəcək xarici işlər naziri) daxildir; keçmiş və gələcək sədrlər fəaliyyətdə olan sədrə onun öz funksiyasını həyata keçirməkdə kömək edirlər.

ATƏT-in əsas orqanlarına həm də **Ali Şura** daxildir. Bu orqan Nazirlər Şurasının (Xarici İşlər Nazirləri Şurasının) iclaslarının keçirilməsi üçün hazırlıq işləri görür və onun qərarlarını yerinə yetirir. O, ATƏT-in fəaliyyətini müşahidə edir, əlaqələndirir və həmin fəaliyyətin idarə olunmasını həyata keçirir. Bu kimi işləri əvvəllər Yüksək Vəzifəli Şəxslər Komitəsi görürdü; indi həmin işlərin yerinə yetirilməsi Ali Şuranın funksiyasına daxildir. Hal-hazırda həmin Komitə fəaliyyət

göstərmir. Sözügedən Komitə böhranlı vəziyyət yarandıqda ortaya çıxan məsələləri həll edir, habelə dinc tənziməmə vasitələrindən istifadə olunmasını müəyyənləşdirirdi. Zəruri olduqda və lazım gəldikdə o, sülhün qorunub saxlanması üçün ATƏT-in əməliyyat aparması haqqında qərar qəbul edirdi. Hazırda Ali Şura həm də gələcəkdə görülməli işlərlə bağlı olan məsələlərə baxır, ATƏT-in gördüyü cari işləri yekunlaşdırır.

Ali Şura xarici işlər nazirliklərinin məsul əməkdaşları səviyyəsində Praqa şəhərində öz adı iclaslarını keçirir (ildə üç dəfə). İldə bir dəfə Ali Şura İqtisadi Forumun iclasını keçirir. Başqa sözlə, Ali Şura ildə bir dəfə İqtisadi Forum kimi toplanır; zəruri olduqda Ali Şura öz fəvqəladə iclasını keçirə bilər.

İqtisadi Forum ATƏT-in əsas orqanları sırasına aiddir. Bu orqan ATƏT-in Xarici işlər nazirləri Şurasının Qəran əsasında 1992-ci ildə yaradılmışdır. ATƏT-in İqtisadi Forumu iqtisadi və ekoloji problemləri müzakirə etmək üçün ildə bir dəfə Praqa şəhərində iclas keçirir; iclas yüksək dərəcəli nümayəndələr səviyyəsində keçirilir, iqtisadi Forum iqtisadiyyatın bazar münasibətləri əsasında qurulmasına, bazar iqtisadiyyatının inkişafına diqqət yetirir. O, iqtisadi və ekoloji əməkdaşlıq məsələlərini müzakirə edir və bu haqda müvafiq qərarlar çıxarır.

Daimi Şura ATƏT-in əsas orqanlarından biridir; əvvəllər bu orqan Daimi Komitə adlanırdı. ATƏT-in Daimi Şurasının tərkibinə iştirakçı- dövlətlərin daimi nümayəndələri daxildir. Həmin orqan ATƏT-in gündəlik fəaliyyətinin təmin olunması məqsədinə xidmət edir; onun işinə ATƏT-in fəaliyyətdə olan Sədrinin nümayəndəsi rəhbərlik edir. Daimi Şura ATƏT-in elə bir əsas orqanı sayılır ki, onun vasitəsi ilə siyasi məşvərətlər aparılır, cari qərarlar qəbul olunur, habelə yaranmış fəvqəladə hallara baxılır. Siyasi məşvərətlərin aparılması və siyasi qərarlar qəbul olunması məqsədi ilə Daimi Şura tərəfindən Vyana şəhərində (Avstriya) həftədə bir dəfə iclas keçirilir: fəvqəladə hal yarandıqda da Daimi Şura toplanır.

Avstriyanın Vyana şəhərində həm də **Təhlükəsizlik Sahəsində Əməkdaşlıq Forumu** keçirilir ki, o, ATƏT-in əsas orqanları sırasına daxildir. Bu orqan ATƏT-in iştirakçısı olan dövlətlərin nümayəndələrindən ibarətdir. Həmin orqan ATƏT-in fəaliyyət zonasında təhlükəsizliyin hərbi aspektlərinə aid məsələləri müzakirə etmək və müvafiq qərarlar çıxarmaq üçün həftəlik görüşlər keçirir. Forumda həm də inam və təhlükəsizlik tədbirlərinə baxılır. Təsədüfi deyil ki, sözügedən Forum belə tədbirlərə dair dövlətlərin öz üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri yerinə yetirmələrinə görə cavabdehdir. Forumun əsas məqsədləri bunlardan ibarətdir:

- silahlanmaya nəzarət olunmasına dair danışıqlar aparmaq;
- inamı və təhlükəsizliyi möhkəmləndirmək;

- təhlükəsizlik məsələləri sahəsində sıx əməkdaşlığı həyata keçirmək və müntəzəm konsultasiyalar aparmaq;
- münaqişələrin əmələgəlmə və yaranma təhlükəsini azaltmaq;
- tərksilah.

ATƏT-in funksional orqanları

ATƏT-in Sədri ATƏT-in funksional orqanlarından biridir. Ali vəzifəli şəxs hesab olunan ATƏT-in Sədri onun cari fəaliyyətinə rəhbərlik edir. Söhbət ATƏT-in fəaliyyətdə olan Sədrindən gedir. Zəruri olduqda ATƏT Sədri «Üçlük» institutundan istifadə edir. ATƏT-in Sədri Nazirlər Şurasının axıncı iclasını qəbul edən iştirakçı-dövlətin xarici işlər naziri sayılır; onun səlahiyyət müddəti 1 ildir. Səlahiyyət müddəti başa çatdıqda ATƏT-in sədri başqası ilə əvəz olunur; bu, o deməkdir ki, ATƏT-in Sədri hər il dəyişdirilir.

Parlament Assambleyası ATƏT-in funksional orqanlarından biridir. Bu orqan Helsinki Yekun Aktını və Paris Xartiyasını imzalayan, ATƏT- in iştirakçısı olan ölkələrin parlamentlərinin nümayəndələrindən ibarətdir; onlara Parlament Assambleyasının üzvləri deyilir. Deməli, ATƏT-in Parlament Assambleyası milli parlamentlərin üzvlərindən ibarətdir. Assambleya üzvlərinin sayı 323-dür.

Parlament Assambleyası öz fəaliyyətində aşağıdakı tədbirləri yerinə yetirir:

- ATƏT-in öz məqsədlərini həyata keçirməsinə qiymət verir;
- Dövlət və hökumət başçılarının görüşündə, habelə Nazirlər Şurasının iclasında qaldırılmış məsələləri müzakirə edir;
- münaqişələrin aradan qaldırılmasına, həll olunmasına və qarşısının alınmasına yardım edir;
- ATƏT üzvü olan ölkələrdə demokratik institutların möhkəmləndirilməsini dəstəkləyir.

ATƏT-in Parlament Assambleyası ildə bir dəfə toplanır; o, üzv- dövlətlərin ərazisində illik sessiyalar keçirir. Parlament Assambleyasının qanunvericilik səlahiyyəti yoxdur. Bu orqan 1991-ci ildə ATƏT-in üzvü olan dövlətlərin parlamentarilərinin qərarı ilə parlamentlərarası dialoqu inkişaf etdirmək məqsədi ilə yaradılmışdır ki, belə dialoqun ATƏT-in fəaliyyət zonasında demokratiyanın inkişaf etdirilməsində vacib əhəmiyyəti vardır. Parlament Assambleyası məşvərətçi orqan sayılır; qanunvericilik səlahiyyəti olmadığına görə, o, hüquqyaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməz.

Parlament Assambleyası və ATƏT-in Sədri arasında sıx əlaqə mövcuddur. Belə ki, ATƏT-in fəaliyyətdə olan Sədri Parlament Assambleyası ilə daim əlaqə saxlayır və ona ATƏT-in fəaliyyəti haqqında zəruri məlumat verir.

Vyana şəhərində **ATƏT-in Katibliyi** fəaliyyət göstərir ki, bu, funksional orqanlardan biridir. Həmin orqanın əsas işi Nazirlər Şurasına və Daimi Şuraya xidmət etməkdən ibarətdir. O, ATƏT-in bu kimi əsas orqanlarının (ümumiyyətlə, ATƏT-in əsas orqanlarının) iclaslarının keçirilməsini təşkilati-texniki cəhətdən təmin edir, sənədləşdirmə və arxiv işləri ilə məşğul olur, habelə ATƏT-ə aid sənədləri dərc etdirir. Katiblik ATƏT-in fəaliyyətinin **inzibati-operativ təminatını** həyata keçirən orqandır.

ATƏT-in Katibliyi bir neçə bölmədən ibarətdir ki, həmin bölmələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- Münaqişələrin Qarşısının alınması üzrə Mərkəz;
- Antiterror Bölməsi;
- İnsan Alveri ilə Mübarizə Bölməsi;
- Polis Fəaliyyətinin Strateji Məsələlərinə dair Xüsusi Bölmə;
- İnsan Resursları Departamenti;
- İqtisadiyyat və Ətraf Mühitin Mühafizəsi sahəsində Koordinasiya Şöbəsi;
- İdarəetmə və Maliyyə Departamenti.

ATƏT-in Katibliyinə **Baş Katib** rəhbərlik edir. O, ATƏT-in yüksək vəzifəli şəxsi sayılır. Baş Katib Nazirlər Şurası tərəfindən 3 il müddətinə seçilərək, müxtəlif orqanların fəaliyyətini əlaqələndirir, ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədrinə kömək edir, nazirlər səviyyəsində «Üçlük»də keçirilən görüşlərdə iştirak edir. Baş Katib postu 1992-ci ildə təsis olunmuşdur.

Varşava şəhərində (Polşa) **Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları üzrə Büro** fəaliyyət göstərir ki, o, ATƏT-in funksional orqanlarından biri sayılır. Bu orqan insan hüquqlarının təmin olunması, habelə demokratik institutların inkişaf etdirilməsi məqsədinə xidmət edir. Sözügedən Büro sivil vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə demokratik institutları dəstəkləyir, ümummilli və yerli seçkilərin keçirilməsini müşahidə edir, insan hüquqlarının müdafiəsində ayrı-ayrı strukturlara kömək edir, təcrübə mübadiləsini aparır, dövlət orqanları və sivil vətəndaş cəmiyyəti institutları üçün seminar və treninqlərin keçirilməsini təşkil edir. Büroya ümumi rəhbərliyi Ali Şura həyata keçirir.

Milli Azlıqlar üzrə Ali Komissar ATƏT-in funksional orqanı hesab edilir və mühüm postlardan biri kimi tanınır. Belə ki, Ali Komissar ATƏT çərçivəsində vacib və məsuliyyətli funksiya həyata keçirir; o, milli azlıqlarla bağlı məsələlərlə məşğul olan şəxsdir. Ali Komissarın fəaliyyəti milli azlıqlarla əlaqəli problemlərin vaxtında həll edilməsinə, təcili və təxirəsalınmaz tədbirlər görülməsinə yönəlmişdir. Bunun nəticəsində milli azlıqlarla bağlı problemlərin münaqişəyə çevrilməsinin qarşısı alınır. Bu kimi problemlərin tənzimlənməsində Ali Komissa-

rın rolu böyükdür. Onun fəaliyyəti sayəsində ATƏT regionunda milli zəmində yaranan münaqişələr dinc yolla həll olunur.

Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin Azadlığı Məsələləri üzrə **Nümayəndə** ATƏT-in funksional orqanlarından biri sayılır. Nümayəndənin bürosu iştirakçı-dövlətlərdə kütləvi informasiya vasitələri sahəsində işlərin ümumi vəziyyətinə nəzarət etmək, öz fikrini azad ifadə etmək və kütləvi informasiya vasitələrinin azadlığına aid ATƏT çərçivəsində qəbul edilmiş prinsip və öhdəliklərin ciddi pozulmasına operativ cavab vermək məqsədi ilə yaradılmışdır. Nümayəndənin əsas vəzifəsi müstəqil və plüralist kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafının təmin olunmasında iştirakçı-dövlətlərlə əməkdaşlıq edilməsi və onlara yardım göstərilməsindən ibarətdir.

NƏTİCƏ

Bəzi orqanlar **ATƏT-ə yaxın və onunla yanaşı olan orqanlar sayılır**. Lakin onlar ATƏT-in orqanları sisteminə daxil deyildir. Məsələn, Barışıq və Arbitraj Məhkəməsi, Açıq Səma üzrə Məşvərətçi Komissiya, Birgə Məşvərətçi Qrup və s. qurumlar belə orqanlar sırasına aiddir.